

- Просвещение, 1981.
- Еременко И.Г. Материалы исследования процесса обучения во вспомогательной школе. – К., 1972.
  - Тарасенко Н.В. Закрепление знаний учащихся вспомогательной школы по теме: «Предлоги» во внеурочное время // Методические рекомендации по внеклассной работе с учащимися специальных школ-интернатов. – Славянск, 1988.

Raising of the level of the mother tongue knowledge in senior schoolchildren of a special auxiliary school can be realized through applying prepositions. Applying prepositions improves and intensifies mentally-retarded schoolchildren's cognitive activity and positively influences their interest to learning the mother tongue.

Keywords: intellectual activity, prepositions, cognitive interest, intensification of thinking, direct and indirect influence.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376.1-053.67: 37.013.42

І.В. Татяничкова

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена проблемі соціалізації учнів з вадами розумового розвитку, визначені її основні тенденції і складові, теоретично обґрунтовано сутність процесу соціалізації з огляду на її місце в системі загальної і спеціальної освіти з урахуванням нових вимог в сучасному суспільстві.

Ключові слова: особистість, соціалізація, адаптація, дезадаптація, інтеграція, «Я – концепція».

Статья посвящена проблеме социализации учащихся с нарушениями умственного развития, определены её основные тенденции и составляющие, теоретически обоснована сущность процесса социализации с позиции её места в системе общего и специального образования с учётом новых требований в современном обществе.

Ключевые слова: личность, социализация, адаптация, дезадаптация, интеграция, «Я – концепция».

У сучасному житті відбувається багато змін: соціальних, економічних, політичних.

В умовах сучасної соціально-економічної ситуації загострюються питання підготовки учнів з вадами розвитку до самостійного життя, що потребує володіння ними не тільки знаннями і навичками, які передбачені шкільною програмою, але й вміннями розв'язувати життєві проблеми, адаптуватися до певних умов, які постійно змінюються і диктуються самим життям і конкретними обставинами, бути конкурентоздатними на ринку праці і тим самим забезпечити достаток своєї родини.

У зв'язку з цим, у процесі національного відродження України, демократизації всього суспільного життя гостро постала проблема соціалізації саме дітей з вадами інтелектуального розвитку в умовах ринкових відносин.

Проблема соціалізації дітей з вадами розвитку набуває особливої актуальності не тільки в нашій країні, але й в інших країнах світу, під впливом нових соціальних змін у стосунках між державами, спільнотами та окремими людьми, які відбуваються впродовж останнього десятиріччя. Значущість соціалізації пояснюється також тим, що від її успішності залежить як самовідновлюваність суспільних відносин, так і комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії та можливість самореалізації в нових для них соціальних умовах. Соціалізація в цьому ракурсі розглядається як процес, завдяки якому особистість входить у суспільство, в його соціальні зв'язки, інтегрує в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається її становлення як члена суспільства.

Теоретичні аспекти проблеми соціалізації досліджуються в роботах багатьох вчених, одні з яких розглядають процес соціалізації в контексті розвитку і становлення особистості (В.О. Аверін, А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, А.О. Бодальов, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.Г. Ковальов, О.Ф. Лазурський, Б.Ф. Ломов, А. Маслоу, В.М. М'ясищев, О.В. Петровський, К.К. Платонов, Л.Д. Столяренко, Б.М. Теплов, Н.І. Шевандрін, К. Юнг, В.О. Ядов), інші – з позиції визначення її

сутності, механізмів, стадій, факторів впливу (Г.М. Андреева, Є.В. Андрієнко, М.І. Варій, В.Г. Городяненко, А.І. Кравченко, С.Д. Максименко, В.В. Москаленко, А.В. Мудрик, П.О. Ситаров, І.І. Цимбал, Т. Шибутані та ін.).

Проведена значна кількість досліджень, присвячених особливостям соціалізації дітей з вадами розвитку (В.І. Бондар, П.П. Горностай, О.О. Завальнюк, В.В. Засенко, О.В. Коган, А.А. Колупаєва, А.М. Конопльова, О.В. Корнева, Т.В. Кункевич, Н.П. Кравець, Т.Л. Лещинська, Н.О. Макарчук, С.Д. Максименко, Л.О. Позднякова, В.І. Радіонова, В.М. Синьов, О. П. Хохліна, Л.М. Шипіцина та ін.). Загальні питання проблеми соціалізації осіб з вадами психофізичного розвитку представлені в роботах А.М. Висоцької, Т. Жуляковської, О.В. Коган, Н.О. Макарчук, Л.О. Позднякової, І.Г. Саранчі. Різні аспекти соціальної адаптації конкретної категорії дітей, зокрема з обмеженими розумовими можливостями, висвітлені в працях О.К. Агавеляна, І.М. Бгажнокової, В.І. Бондаря, А.М. Висоцької, С.Л. Горбенко, В.Ю. Карвяліса, А.А. Колупаєвої, І.М. Матющенко, С. П. Миронової, А.І. Раку, В.М. Синьова, К.М. Турчинської, О.П. Хохліної, які містять певні підходи до розв'язання питань соціалізації. Проблемами інтегрованого навчання займаються Л. Андрушко, В.І. Бондар, А.А. Колупаєва, В.М. Синьов, М.К. Шеремет та ін.

Теоретично і практично доведено, що посилена увага до соціалізації учнів з вадами розвитку є необхідною умовою соціального оздоровлення суспільства. Це особливо актуально в наш час, оскільки, незважаючи на досить велику кількість напрацювань з цієї проблеми, вона залишається гострою, бо кількість дітей такої категорії зростає в силу об'єктивних соціально-економічних причин, що склалися в Україні.

Сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв'язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому. Тільки соціально прийнятна соціалізація надає можливість людині повноцінно існувати в сучасному світі.

При цьому, особистість розвивається із біологічного організму виключно завдяки різним видам соціального та культурного досвіду. «Особистість – цілісність соціальних якостей людини, продукт суспільного розвитку та включення індивіда в систему соціальних зв'язків у ході активної діяльності та спілкування» (В.О. Ядов).

Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини, поділяючись на первинну (соціалізація дитини) та вторинну (соціалізація дорослих). Це відбувається тому, що умови життя людини, а слід і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних.

Соціалізація – це безперервний процес, який в свою чергу поділяється на етапи, кожен з яких «спеціалізується» на рішенні певних завдань, без реалізації яких кожен наступний етап може як не настати, так і бути деформованим або загальмованим.

Залежно від віку індивіда, розрізняють чотири основних етапи соціалізації (В.В. Городяненко): соціалізація дитини; соціалізація підлітка (нестійка, проміжна); тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості у період від 17-18 до 23-25 років); соціалізація дорослих.

На кожному з цих етапів існують «критичні періоди». Щодо соціалізації дитини – це перші 2-3 роки і вступ до школи; для соціалізації підлітка – перетворення дитини і підлітка на юнака; для тривалої – початок самостійного життя і перехід від юнацтва до зрілості. Соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, дітей – на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. При цьому соціалізація дорослого допомагає йому набудити необхідних навичок, а соціалізація дитини пов'язана передусім з мотивацією.

Слід зазначити, що успішною соціалізація може вважатися тільки тоді, коли людина одночасно здатна як адаптуватися до суспільства, так і певною мірою протистояти тим його проявам, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, на це особливо звертає увагу В.В.Москаленко, в самому процесі соціалізації закладено внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації людини з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві. Разом з тим, на думку автора, засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах соціалізації. У зв'язку з цим Г.М.Андреева виділяє три сфери, в яких розгортається весь зміст процесу соціалізації особистості: діяльність, спілкування і самосвідомість.

В процесі соціалізації «набір» діяльностей індивіда розширюється, тобто досягаються все нові і нові види діяльності: соціалізація відбувається як засвоєння нових і різних форм моделей рольової поведінки, в результаті чого у індивіда поступово формується орієнтація в існуючій системі соціальних ролей. Загалом сутність перетворень у системі діяльності полягає у процесі розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності. Між тим, формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесів сфери спілкування, тобто розширенню соціальних зв'язків індивіда, а також становленню персональної системи особистісних смислів, за якими стоїть, відповідно, орієнтація в системі предметних діяльностей, які задаються суспільством.

Важлива роль в соціалізації індивіда належить безумовно розвитку і примноженню його контактів з іншими людьми і в умовах суспільно значущої сумісної діяльності. Зі сферою спілкування тісно пов'язана третя сфера соціалізації – сфера самосвідомості. Завдяки спілкуванню індивід починає правильно сприймати себе і інших, що сприяє становленню в людині образу її «Я». Саме в цій сфері відбувається формування певних структур індивідуальної самосвідомості, яка пов'язана з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, передумовою яких є активне включення індивіда в різні соціальні спільноти.

Отже, аналіз літератури показав, що сутнісний зміст соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація. Діалектична їх єдність забезпечує оптимальний розвиток особистості впродовж усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому до впливу соціального середовища вона ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності стають найважливішими чинниками її соціалізації. А саме фундамент цих можливостей закладається в процесі навчання людини.

Останнім часом суттєві зміни відбуваються в освіті України. Особливістю сучасної освітньої системи є докорінне змінення мети і завдань освіти. Погляд, який існував раніше на освіту як засіб передачі дитині знань, умінь і навичок, визнається недовірливим і непродуктивним, тобто виявляється, що знання, як такі, не потрібні. У сучасний період соціально-політичного розвитку держави з'явилися нові перспективи змін в системі спеціальної освіти, пов'язані з іншим ставленням до дітей з особливими потребами, активним вирішенням питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство, а також інтегрованим навчанням. На перший план виходить системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка забезпечить розвиток соціальної активності дитини, виховання у ній життєздатної людини, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до такої діяльності, виходячи з його індивідуальних можливостей і здатності до самостійного життя, що потребує не тільки володіння практичними вміннями та навичками, але й постійного самовдосконалення. Педагогічна система адекватних засобів, методів і прийомів має забезпечити у школярів соціально-адекватні форми самоактуалізації, самопрояву з тим, щоб в подальшому освоїти життєвий простір в сучасному суспільстві.

Ось чому проблема формування особистості учня, соціальної відповідальності, особливо в умовах шкіл-інтернатів, набуває першочергової значущості. Встановлено, що утруднення в соціалізації осіб з інтелектуальною недостатністю пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних корегуючих впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування з нормально розвиненими однолітками, несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, нерозумінням свого особистого «Я», негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки. Тому спрямувати процес становлення особистості, її відповідальності перед суспільством – одне з найважливіших завдань школи-інтернату для дітей з вадами розвитку.

Але проблема виявлення рівня соціальної відповідальності залишається складною, мало розробленою і в практиці роботи педагогічних колективів реалізується недостатньо. Сучасна корекційна педагогіка не має у своєму арсеналі достатньо дієвих засобів, що дають змогу повністю адаптуватись розумово відсталим дітям та підліткам до складних соціальних умов сьогодення. А це, в свою чергу, стає підґрунтям різноманітних порушень їх поведінки та виникненню явищ соціальної дезадаптації взагалі. В соціологічній літературі поки що досить розповсюджена думка, згідно з якою особистість уже якимось чином існує, а потім настає процес її соціалізації на певному етапі, який обумовлений різноманітними факторами. Або інша, крайня точка зору, що йде від З. Фрейда, згідно з якою соціалізація взагалі завершується в дитинстві або ранній юності. У зв'язку з цим, слід зазначити, що повноцінна соціалізація підлітків неможлива без формування у них в процесі виховання відповідної соціальної поведінки як системи дій і вчинків на основі врахування своєрідного психічного розвитку учнів на кожному з вікових етапів. Слід підкреслити, що успішність соціалізації дітей з вадами розвитку залежить не лише від якості корекційної-методичних засобів як таких, а й від стану їх внутрішнього особистісного світу, від відкритості чи замкнутості до соціального оточення, від тих суперечностей, які призводять до почуття неповноцінності. В процесі пошуків свого «Я», набуття ідентичності, самоствердження і саморозвитку підлітків на рівні самосвідомості формується система внутрішнього узгодження уявлень про себе, образів «Я» - «Я» - концепції». «Я – концепція» в підлітковому віці грає найважливішу роль не тільки в формуванні цілісної особистості, а й в процесі її соціалізації, тобто як соціальне оточення сприяє формуванню «Я – концепції» індивідуума, так і «Я – концепція», у свою чергу, впливає на соціалізацію. Іншими словами, коли «Я – концепція» укорінюється настільки, що починає визначати поведінку учня, тоді вона стає чинником соціалізації в тій же мірі, що і її продуктом. Ось чому навчально-виховна стратегія спеціального освітнього закладу повинна передбачати орієнтацію на підвищення соціальної позиції школяра, який перш за все має

зрозуміти, що тільки від його психічних зусиль залежить його подальше соціальне зростання, а потім і ступінь адаптованості в суспільстві.

Таким чином, дослідження проблеми соціалізації особистості підлітка з порушеннями розумового розвитку виступає актуальним на сучасному етапі розвитку спеціальної психології та олігофренопедагогіки і вимагає більш детального її аналізу.

Між тим, рівень вивченості проблеми соціалізації у сучасній українській корекційній педагогіці навряд чи можна визначити таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Незважаючи на значущість проблеми соціалізації для дефектологічної науки і практики та значну кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою як в теоретичному, так і в практичному планах. Це стосується як дітей з вадами розвитку взагалі, так і з інтелектуальними порушеннями розвитку зокрема.

Це зумовлює необхідність подальшого її теоретичного осмислення та прийняття відповідних практичних педагогічних рішень, які б сприяли більш інтенсивному формуванню в осіб з вадами інтелектуального розвитку найважливіших соціально спрямованих компетентностей, які забезпечать їх соціалізацію.

Найменше вивчені роль і можливості системи виховання щодо забезпечення успішної соціалізації.

Потребують подальшого дослідження питання специфіки, механізмів та проявів особистості підлітка з інтелектуальними вадами в умовах соціального середовища, проблема його функціонування в соціальній сфері, специфіка адаптації розумово відсталого підлітка не тільки в межах навчально-виховного процесу спеціального освітнього закладу, але й поза його межами. Неоднозначним є визначення та розкриття змісту корекційного впливу у спеціальних навчальних закладах, саме в яких і здійснюється розгортання меж соціалізації дітей та підлітків з вадами психофізичного розвитку. Водночас, реалізація даних проектів потребує експериментальних результатів різних аспектів даної проблеми. У дефектології й досі відсутні роботи, в яких системно вирішуються взаємопов'язані психологічні та педагогічні питання дослідження розвитку специфіки функціонування психологічних особливостей розумово відсталого підлітка у межах визначення «Я – концепції», особистісної, професійної, соціальної ідентифікації, які визначають ступінь його соціалізації.

Не висвітлені також питання подальшої соціалізації осіб з інтелектуальними вадами після закінчення ними спеціального освітнього закладу.

У зв'язку з цим, особливого значення набуває розробка ефективних психолого-педагогічних інтегративних систем впливу на особистість підлітка з метою розширення його особистих ресурсів до ефективної адаптації та соціалізації у подальшому дорослому житті.

Водночас, є проблеми, які потребують негайного вирішення. Це насамперед працевлаштування після закінчення навчання. Свого вирішення чекає і проблема соціального оточення дітей, яке в своїй більшості є негативним, що впливає на подальшу соціалізацію осіб з вадами розвитку, тобто дезорієнтує їх. Безумовно, необхідна не лише цілісна корекційна учбово-виховна система, спрямована на створення оптимального соціально-психологічного клімату, але й потрібна державна система захисту осіб з інтелектуальними вадами в процесі їх подальшої соціалізації.

Все це свідчить про актуальність, своєчасність і вказує на гостру необхідність дослідження з метою подальшої розробки шляхів підвищення ефективності соціалізації даної категорії дітей.

Список використаних джерел

1. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Інститут проблем виховання АПН України. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
2. Малер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. – М.: АРКТИ, 2000.- 124 с.
3. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов – на - Дону: Феникс, 1999. – 672 с.
4. Москаленко В.В. Социализация личности. – К.: Вища школа, 1986. – 200 с.
5. Саранча І. Г. Сутність процесу соціалізації у різних наукових галузях.- Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка / За ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака. – Вип. XII. Серія: соціально - педагогічна. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 8-14.

The article is dedicated to problem to socializations pupils with breaches of the mental development, are determined its main trends and component, is theoretically motivated essence of the process to socializations with positions of its place in system general and special formation with account of the new requirements in modern society.

Keywords: the personality, socialization, adaptation, desadaptation, integration, "I - a concept".

Отримано 18.09.2010 р.